

MEVLÂNA'NIN ANLATIMI

Yrd. Doç. Dr. Ali ÇAVUŞOĞLU
Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

ÖZET

Mevlâna'nın anlatımı hem nicelik hem de nitelik olarak oldukça zengindir. Nicelik olarak zengindir, çünkü çok az eserde görülen konu çeşitliliğine yer vermiştir. Nitelik olarak zengindir, çünkü anlatımın anlatan, dinleyen ve söz bağlamındaki bütün imkânlarından yararlanmıştı.

Mevlâna'nın anlatımındaki bütünlükle bilgi arasında doğrudan bir ilişki olduğu da görülür; anlatımını bilgi temelinden hareketle ve somuttan soyuta doğru giden bir düzen içinde yapmıştır. Ona göre görünmeyen âlem görünen âlemin ardındadır; ancak bu görünenin anlatımıyla görünmeyen kavranabilir. Mevlâna'nın bütün anlatımlarında göz önünde bulundurduğu temel ise fayda/yarardır. Çünkü bir anlatımdan herhangi bir kimse bir yarar elde etmiyorsa, anlatımın temel işlevi olan mesajın doğru algılanması gereği gerçekleşmemiş demektir. Bu nedenle, herkesin anlayabileceği oranda söz söylemeye büyük bir özen göstermiştir. Onun eserlerini, bilhassa Mesnevi'yi okuyan herkes, ister halktan ister yüksek zümreden olsun, kendine göre bir şeyler anlar.

Mevlâna'nın eserlerini herkesin anlayabilmesi, ifade edilmek istenen anlamın bu kadar olduğu anlamına gelmediği gibi, anlatımının sanatsız ve çok sade olduğu anlamına da gelmemektedir. Çünkü kendisi herkese her şeyin söylenemeyeceğini belirttiği gibi, herkesin her şeyi anlamasının gerekmediğini de söylemektedir. Bu bağlamda onda bir "sehl-i mümteni"den bahsetmek de mümkündür. Hikâyeyi dinleyen halk ya da çocuk bir yandan masal zevki alırken, başka bir kişi aynı zevkle tasavvuf yüklü anlamlar çıkarabilmektedir.

Mevlâna, söz sanatlarından ve etkin anlatım yollarından yararlanmıştı. En çok kullandığı söz sanatı benzetme, anlatım yolu ise hikâye etmedir. Ancak bu sanat ve anlatım yolu, gösterişli sözler etmek uğrunda bir amaç olmamış, varoluşu anlamak için birer araç olarak kullanılmışlardır. Bu araçla Mevlâna amacına ulaşır ve ona kulak kabartan herkesi, hangi din-den ve ırktan olursa olsun yeryüzü semahanesindeki minberinin önünde toplamayı başarır.

Anahtar sözcükler: Mevlâna, anlatım, somut, hikâye, benzetme.

NARRATION OF MAWLANA

Ass. Prof. Dr. Ali ÇAVUŞOĞLU
Erciyes University Faculty of Divinity

ABSTRACT

Narration of Mawlana is very rich both in quantity and in quality. It is rich in quantity because he had given places to many topics found in a few work. Rich in quality, because he took advantages of the ways of narration in the outlines of both narrator, listener and the word.

There is also a direct connection between this richness and knowledge with the narration of Mawlana because he makes his narration from concrete to abstract by starting the basic of knowledge. According to him, the invisible universe is behind the visible universe. It is only possible to grasp the invisible universe with the aid of visibles.

It can be said that all his narration based upon usefulness because if a narration had not been used by someone it means that true understanding of the message which is the main obligation for the message had not been realised. So, Mawlana makes his narration carefully according to everyone's understanding and tries hard in this context. One who is studying on his works, especially on Masnawi both among lower class and high class understands some meanings for himself.

To be understood by everyone does not mean that all the meaning is as much as for his understanding and the narration of Mawlana has not got eloquence and his narration is too simple. Because he said that everything must not be told to everyone he also said that everyone did not have to understand everything. In this context, it must be said that there is a "clear writing done with great skill" in his works. While someone among ordinary people, an adult or a child who listen his narration take pleasure of the tales, another one understands another meanings filled with mysticism.

As in all literary texts Mawlana had used eloquency and effective way of narration. The rhetorical element he used mostly is simile and the way of expression he used is to narrate. These had not been an aim in the way of grand eloquency but had been the means to understand the entity. He reaches his aim by this means, and succeeds to collect everyone which religion or nation is he or she, before his pulpit under the whirling dance house of heaven.

Key words: *Mawlana, expression, concrete, narration, simile.*

Mevlâna'nın eserleri gözden geçirilince, anlatımlarında Kur'an, Hadis, tasavvuf, astronomi, tıp, sosyal ve cinsel yaşam, hayvanlar dünyası, tabiat, ziraat, fen bilimleri, sosyal bilimler; Doğu, Batı kültür ve gelenekleri¹; bunlardan başka, Doğulu ve Batılı bilim adamları aracılığıyla bütün antik çağ düşünürleri ve düşüncesini kaynak olarak kullandığı görülür. Kaynak olarak kullandığı kişiler arasında da Attâr, Senâî, Nizâmî, Rûdekî, Minûçihri, Zünnûn, Bayezid, Eflatun, İmru'l-Kays, Mütenebbî ve İbni Sina başta gelir². Ele aldığı konular ise burada anılamayacak kadar zengin ve çok çeşitlidir. Pakistanlı bilginlerden Kadı Telemmüz Hüseyin'in *Mir'at-ı Mesnevî* adlı eserinde *Mesnevî*'nin bir fihristini yaptığı ve bu eserde 1281 tane konu tespit ettiği belirtilir³. Bu çok zengin kaynak ve konu çeşitliliğinin; yaşadığı asırda, elde edilen bütün bilgileri eserlerinde anlatımına zemin teşkil etmek için elinden geldiğince kullanmaya çalışmasının nedeninin bilgi temelin-den hareket etmek ve bilginin gücüne dikkat çekmek olduğu açıktır.

Mevlâna'da bilginin kuru kuruya ve işe yaramayacak bir şekilde, ezber tekrarlıyormuş gibi verilmesi şeklinde bir şey asla söz konusu değildir. Kendisini dinleyen ve okuyan her seviyeden insanın yararlanabilmesi için, anlayış derecelerini göz önünde bulundurmuş, söyleyeceklerini her sınıftan insanın anlayabileceği şekilde söylemeye çalışmıştır; bu uğurda Kur'an-ı Kerim'in anlatımından yararlanmışır. Bilhassa *Mesnevî*'de Kur'an'ın anlatım tarzının etkisi açıkça görülür. Pek çok konunun anlatımında kıssalardan yararlanır. Kur'an kıssalarını telmih ve iktibaslar şeklinde kullanırken başka kaynaklardan aldığı kıssaları uzun ve ayrıntılı bir şekilde kullanır⁴.

Mevlâna, bir konuyu anlatırken anlatımın nasıl olması gerektiğini açıkça söylediği gibi, söylediklerini uygulamıştır da. Bütün çaba, konuları her kesimden insanın anlayabileceği bir kalıba dökmek ve kalıbı sadece aklın alabileceği kadar doldurmaktır. Bu kalıp;

- kimi zaman bir fıkra, hikâye, kıssa,
- kimi zaman insan veya başka varlıkların yaşantılarının ve durumlarının nakli;
- kimi zaman da bir benzetmedir.

Burada konuları hangi kalıpla anlattığına geçmeden önce, Mevlâna'nın bizat anlatımla ilgili kendi düşünceleri, anlatımını nasıl şekillendirdiği üzerinde durulacak, sonra da anlatımda kullanılan üç yol, özellikle mecazlarla yaptığı ve somutlaştırmaya yönelik anlatımı örnekleriyle gösterilmeye çalışılacaktır.

Mevlâna Anlatımını Nasıl Şekillendirmiştir?

Bir iletişim ortamında, anlatımda üç önemli öge vardır: Anlatan, dinleyen ve mesaj. Her tür iletişimden belirli bir sonuç alınabilmesi için anlatanın anlatma, dinleyenin dinleme isteği olması gerektiği gibi, yetisi de olması gerekmektedir;

¹ Rüştü Şardağ, "Mevlâna ve Mesnevî'deki Üslup", Mevlâna (Hazırlayan: Fevzi Halıcı), Konya 1983, s.125;

² Ahmet Kâzım Ürtün, "Mevlâna'nın Edebî Kişiliğini Etkileyen Şahsiyetler ve Eserleri", III. Uluslar Arası Mevlâna Kongresi, 5-6 Mayıs 2003, Konya 2004.

³ Ahmet Kabaklı, "Mevlâna'nın Sanatı ve Şiir Anlayışı", Selçuk Ü., 1. Millî Mevlâna Kongresi, 3-5 Mayıs 1985 Konya, s.35.

⁴ Ahmet Savran, "Mesnevî'de Kur'an tesiri", Selçuk Ü., 1. Millî Mevlâna Kongresi, 3-5 Mayıs 1985 Konya, s. 95.

söz konusu yeti, mesajın doğru iletilebilmesi ve alınabilmesi için son derece önemlidir. Mevlâna'nın bu üç ögeyi de yeterince göz önünde bulundurup değer verdiğini, onu okuyan herkes fark edebilir.

Yukarıda değinildiği gibi Mevlâna, her konudan söz etmiş olmakla birlikte bütün konuların anlatımını tek bir ana fikir etrafında toplamıştır: Tevhit düşüncesi ve Allah aşkı. Çünkü Mevlâna'nın asıl amacı Allah'ı bilmek ve O'na aşkla bağlanmaktır. Aşk, insanın mayasında vardır ve evrenin yaratılmasının nedeni de bu aşktır. Pek çok yerde bunu çok heyecanlı bir şekilde dile getirdiği görülür: "Su, yel, toprak, ateş bile ondan sarhoş olmuş; onun ateşi insana da toprağa da neler etmektedir neler! Aşk ondan gebe, bu cihansa aşktan gebedir; bu dünya dört unsurdan doğdu, dört unsur da aşktan doğdu."⁵

"Aşk olmasaydı, cansızlar bitkilere girer de onlarda yok olur muydu? Büyüyüp yetişen nebatlar kendilerini, gıda olarak canlılara feda ederler miydi? Bitkiler, âdeta can olmak için kendilerini canlılarda yok etmektedirler. Aşk olmasaydı, ruh nasıl olurdu da o nefese feda olurdu ve nasıl olurdu da o nefesin esintisiyle Meryem gebe kalırdı? O kemale âşık olanlar... zerre zerre yüceliğe koşarlar ve yükselirler."⁶

Mevlâna, aşkı dile getirirken duyduğu heyecanla, tevhit ve aşkla ilgili konuları kendine dert edinen dinleyiciler aradığını da daha Mesnevi'nin başında, kendisini kamışlıktan koparılan ney'le özdeşleştirerek dile getirir:

*Sîne-hâhem şerha şerha ez-fırâk
Tâ be-güyem şerh-i derd-i iştiyâk
(Ayrılıktan şerha şerha olmuş bir sîne arıyorum
Tâ ki ona iştiyak derdinden söz edebileyim)*

Ancak böyle bir derdi olmamakla birlikte yine de herkesin anlama yetisi oranında, söylenen şeylerden kendine uygun, işe yarar anlamlar çıkarabileceğine inanır. Mevlâna'yı okuyan herkesin etkilenmesi de onun bu özelliğindedir.

Bu özelliğini kendisi,

*Men be-her cem'iyeti nâlân şodem
Cüft-i hoş-hâlân u bed-hâlân şodem
(Ben her topluluğu inlettim
İyi hâllilere de kötü hâllilere de arkadaş oldum)*

sözleriyle anlatır. Çünkü burada önemli olan, anlatılan hikâyelerden, nakledilen yaşantılardan ve yapılan benzetmelerden anlamlar çıkarabilmektir ve Mevlâna herkesin kendi seviyesine göre doğru anlamlar çıkarabilecek şekilde bir anlatım tarzı kullanmıştır.

Mevlâna'ya göre aslında, görülen ve duyularla algılanabilen şeylerden anlamlar çıkaran tek varlık da insan değildir; böyle olmadığını, insanın dışındaki canlı varlıkların da çeşitli yaşantılardan ve başka varlıkların durumlarından anlamlar çıkardıkları, bu anlamlar çerçevesinde yaşantılarına yön verdikleri, ancak onların anlama yetilerinin insana oranla daha sınırlı olduğu, insanın her şeyden olduğu gibi, hayvanlardan da ders alması gerektiği, bazı insanların da tıpkı hayvanlar gibi belirli sınırları aşamadıkları, böylece yanlış kıyaslamalarda buldukları, gülye-

⁵ Divan-ı Kebîr, C.3., s. 426.

⁶ Mevlâna, Mesnevi (Çeviren: Şefik Can), İstanbul 1997, C.5-6., s. 310.

ğî şişesini deviren, başına vurulunca kel olan ve dili tutulan dudu kuşu hikâyesiyle (burada asıl anlatılmak istenen, sırları ortaya saçan insanın azarlanması olmakla birlikte) anlattığı söylenebilir. Papağanın, kel bir adamı görünce “Sen de mi gül-yağı şişelerini devirdin?” demesi, durumdan hisse çıkarmasıdır. Burada papağan bir karşılaştırma yapmıştır ve karşılaştırma, iletişim ortamındaki her canlının anlayışına, zihnine, yaşadığı çevreye göre değişebilmektedir; bu nedenle aynı kısayla, sadece hayvan zihni açısından değil, insan zihni açısından da herhangi bir karşılaştırmanın, anlatılmak istenen anlam ya da anlamları tam olarak yansıtmadığı⁷ gerçeğinin de vurgulandığı söylenebilir.

Söz konusu benzetmede Mevlâna'nın, hayvanları kastederek, hayvanların da görülen ve duyulanlardan anlamlar çıkarabileceğine ilişkin herhangi bir çıkarımda bulunmak gibi bir amaç taşımadığı düşünülebilir. Ancak pek çok başka örneğin yanı sıra, Fihimâfih'te andığı karganın, insana ölüyü gömmeyi öğretmesi⁸ örneğiyle birlikte şu örnek de onun hayvanların algı ve davranış dünyasını da göz önünde bulundurduğunu göstermektedir:

“Köpekler bile, ‘ilk evden gönül bağımlı çözüme’ diye öğüt verirler köpeklere. Kemik yediğin ilk kapıya sınıksız sarıl derler, hakkı gözet, o kapıdan ayrılma... Bizim adımızı da vefasız çıkarmaya kalkışma; boş yere vefasızlık edip durma. Köpeklerin yolu yordamı vefa etmektir; yürü, köpeklerin adını kötüye çıkarma. Vefasızlık köpeklere ayıptır...⁹”

Ona göre anlatımda, şayet bir karşılaştırma ve örneklendirme yapılacaksa, bunu yapacak kişinin, örneklendirdiği konunun iç yüzünü, özelliklerini, gerçekte hangi anlamları ifade ettiğini de çok iyi bilmesi gerekir; çünkü sadece benzeyen, benzetilen ve benzetme yönünün bulunması bazı durumlarda yeterli değildir ve kişinin bu benzetmeyle pek çok yanlışlara düşme ihtimali vardır. Aksi hâlde, “...Başın kelken, tutarsın da saçtan, yüzden örnek getirirsin. Musa bile sopayı sopa gördü, ama sopa değildi... Öyle bir padişah bile sopanın sırrını bilmezse sen, bu tuzağın, bu yemin sırrını ne bilirsin. Musa'nın gözü bile örnekte yanılırsa, bir fare, boş yere bu işe nasıl girişebilir?.. Lanetlenmiş şeytan da bu örnekleri getirdi, ama ceza gününe dek Hakk'ın lânetine uğradı...¹⁰” sözlerinde belirtilmeye çalışıldığı gibi, yanlışlar kaçınılmaz olacaktır.

“Âdem'e secde ediniz! Diye verdiği emir, zahiren Allah'a kulluktan yüz çevirip başkasına dönmek iken fermana itaat olduğu için Hakk'a teveccüh sayılmıştır. Hâlbuki melekler, senelerce Cenabı Hakk'a secde ederek yabancılıktan temeyyüz etmek itibarıyla büyük şerefe naildi. İblis de meleklerle beraber aynı vaziyette bulunuyordu. Melekler ise emre itaat ederek Hak'tan yüz çevirip Âdem'e secde etmekle hil'ati temyize mazhar olarak yabancılıktan temeyyüz etmiştir. İblis, zahiren Hakk'a arka vermemiş ve Hak'tan başkasına secde etmekten utanmış iken içtihadına mağlup olduğundan yüzünü Hakk'a ters addederek âsî olmuştur.¹¹”

⁷ Abdülhakî Gölpinarlı, Mesnevi Şerhi, İstanbul 1973, C. 1., s. 111.

⁸ Mevlâna, Fihimâfih, (Tercüme: Abdülhakî Gölpinarlı), İstanbul 1959, s. 42.

⁹ Mesnevi Şerhi, C. 3, s. 46-48.

¹⁰ Age., C. 3, s. 332.

¹¹ Veled Çelebi İzbudak, Mevlâna'nın Yedi Öğüdü (Düzelten: Ahmet Remzi Akyürek), İstanbul 1937, s. 145.

Mevlâna bunu şeytanın anlama konusundaki yetersizliğine ve edepsizliğine bağlayarak şöyle der:

*Ez-edeb pür-nûr goştet in felek
V'ez edeb ma 'sûm u pâk âmed melek¹²
(Bu gökler edeble nura gark olmuştur
Melek edeble masum ve pâk olmuştur)*

Mevlâna bu konuyu Fihimafih'te de anar ve Tanrı'nın, cennetten kovulması-na neden olan işin Tanrı iradesiyle olduğunu Âdem'in bilmesine ve 'senin dilemediğin bir şey asla olmaz' demek gibi bir delil elinde varken neden itiraz etmedin diye sorması üzerine Âdem'in 'edebten' diye cevap verdiğini söyler¹³.

Mevlâna anlatacağı konuyu çoğu kere benzetmeler yoluyla somutlaştırmıştır. Bu çerçevede, bir mecaz sanatı olan benzetmenin her şeklini kullanır. Herkesin ulaşamayacağı anlamlara ulaşabilmelerini sağlamak, ancak bu şekilde mümkündür. Çünkü ona göre, varlığın arkasındaki anlamları, hayalleri başka türlü anlatmanın bir imkânı yoktur.

Mevlâna, bir konunun insanların anlayabileceği şekilde anlatılmasının ve söylenecek şeyin, onların akılları ölçüsünde söylenmesinin gereğine inanmış, anlatımın böyle olmasının gereğini ısrarla vurgulamış ve uygulamıştır¹⁴. Mesnevi kapısını çalan kişilerin ellerini boş çevirmemek için bütün imkânları kullanmıştır.

Mevlâna, Mecâlis-i Seb'a, Fihimafih ve Mesnevi'de sadece halka hitap ederken değil, aydınlara hitap ederken de söz konusu anlatım yollarından yararlanır. Bu sebeple pek çok filozof ve eğitimcinin yaptığı gibi anlaşılmakta zorluk çekilen soyut konuları somutlaştırarak anlatır. Onun bu tutumunun pedagojik bir çabadan ve bütün dinlerin de temelinde olan faydacılık anlayışından kaynaklandığı söylenebilir¹⁵. Anlatımın nasıl olması gerektiğini, anlatımda nelere dikkat edilmesi gerektiğini de açıkça söyler ve anlatacağı şeyleri, somut, daha anlaşılır bir hâle getirmek için örneklendirerek anlatır; çünkü örneklendirmek, anlaşılmayan konuları aklın anlayabileceği şekle getirmek demektir. Ancak yukarıda da değinildiği gibi örneklendirme ya da karşılaştırma, anlama işinin her zaman gerçekleşeceği anlamına gelmemektedir.

Örneksiz söz isteyen bir adama karşı Mevlâna, Seyyid Burhaneddin'in, 'görünen her şeyin zaten bir örnek olduğu' şeklindeki cevabını nakleder. Çünkü görünen hiçbir şey görüldüğü gibi değildir. Örneğin; biri öldüğü zaman 'adam gitti' derler. Şayet her şey bedenden ibaret idiyse, beden ortadayken giden nedir? Demek ki senin görünen şeklin, özünü anlatan bir örnektir. Her şey görüldüğü gibi olsaydı, o kadar keskin, aydın ve aydınlatıcı görüşü olan Peygamber, "Her şey nasılsa öyle göster bana!" der miydi? Anlaşıyor ki akla sığmayan şey örneklerle akla sığıyor, "Her ne söylüyorsak hepsi örnektir, eşit değil. Örnek başkadır, eşit başka. Ulu Tanrı kendi ışığını, örnek olarak kandile, erenlerin varlıklarını sırcaya benzettir. Bu, örnek için bir söyleyiştir. Onun ışığı, bütün varlık ve mekân

¹² Abidin Paşa, Terceme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif, İstanbul 1324, s. 86/b.93.

¹³ Mevlâna, Fihimafih, (Tercüme: Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1959, s. 86.

¹⁴ Age., s. 92.

¹⁵ Nihat Keklik, "Mevlâna'da Metafor Yoluyla Felsefe", Selçuk Ü., 1. Milli Mevlâna Kongresi, 3-5 Mayıs 1985 Konya, s. 44.

âlemine sığmazken sırçaya, kandile nereden sığacak.¹⁶

Mevlâna, verilen bir örneğin, anlatılmak istenen bir anlamın sadece akla ya kınlaşmasını sağlamak gibi bir görevi olduğunu; örneğin kesinlikle aslına benzemeyeceğini, bu nedenle hiçbir zaman, benzeyenle benzetilenin karıştırılmaması gerektiğine zaman zaman işaret etmiştir:

“Şu örnekte de olduğu gibi örnek, örnek olduğu şeye benzemiyor. Ârif, gönül genişliğine bahar adını takmış, gönül darlığına güz demiş. Ulu Tanrı da ‘Karanlıkla ışık, gölgeyle ısı bir, eşit değildir’ buyurmuştur; böylece imanı ışığa, küfrü karanlığa, inanmayı güzelim bir gölgeliğe, küfrü adamın beynini kaynatan, yakıp yandıran amansız bir güneşe benzetmiştir.¹⁷”

Mevlâna, yukarıda değinilen anlatımın üç temel ögesinden mesaj söz konusu olduğunda şu üç temel ilkeyi hep göz önünde bulundurmuştur:

1. Mesaj, mümkün olduğunca dinleyenin anlayacağı biçimde verilmelidir.
2. Verilen mesajdan olumlu (pozitif) bir sonuç çıkarılmalı, bir yarar elde edilmelidir.
3. Doğru düşündürme işlevini gerçekleştirmiş olmalı ve zihni etkinleştirmelidir.

Bunu gerçekleştirmek için her zaman açık ve anlaşılır olmaya özen göstermiş olmakla birlikte, kimi konuların anlatımında, konunun tabiatından kaynaklanan bir zorluk olduğunu;¹⁸ herkesin her şeyi anlamak durumunda ya da anlayabilecek durumda olmadığını belirtmiş; anlamaktaki zorluğa ve kişinin o alandaki kavramları, düşünce örgüsünü anlama gücü arasındaki ilişkiye de işaret etmiştir.

Örneğin; Mevlâna'ya göre ruhların bedenlerden ayrılarak ulvî âleme varmaları, aslına kavuşmaları konusunda fazla söz söylemeye çalışılmamalıdır; bu konu herkesin anlayabileceği bir konu değildir¹⁹. Ayrıca her şeyi de anlatmak gerekmemektedir. Çünkü bir takım düşünceler, anlamlar vardır ki bunlar halka anlatıldığı zaman halk bunları basitleştirir ve önemsizleştirir. Basit insanlar, söz ne kadar kıymetli olursa olsun onun kıymetini düşürürler; bu sebeple terzinin elbiseyi adamına göre biçmesi gibi söz de dinleyene göre söylenmelidir²⁰.

Mevlâna, soyut-somut ilişkiler çerçevesinde yaptığı örneklendirmelerle, dinleyenleri düşünmeye iter; doğru düşünmeyi gerçekleştirmeye çalışır; çünkü düşünmeksizin ve doğru düşünmeyi başaramadan, üst düzeyde bir yarar elde etmek söz konusu değildir. Onun bu bağlamda en çok önem verdiği konulardan biri, bizzat varlık/şey üzerinde düşünmeyi sağlayabilmektir. “Şey”ler üzerinde düşünmek aynı zamanda bir ibadettir. Çünkü insan doğruya ancak “şey”ler – bu şeyler daha çok somut nesnelere – üzerinde düşünerek ulaşabilir; düşünmek insanın en temel özelliği, en temel görevidir. İnsanlara düşünmenin emredilmesinin temel nedeni de budur.

“Şey”ler, Allah'ın ayetleridir ve bu ayetlerden her zaman anlamlar çıkarılma-

¹⁶ Fihimafih, s. 143.

¹⁷ Fihimafih, s. 145.

¹⁸ Mehmet Aydın, “Mevlâna ve Dinler”, I. Mevlâna Kongresi, 1986 Konya, Selçuk Ü.Basmevi Konya 1987, s. 423.

¹⁹ Şefik Can, C.5-6., s. 344.

²⁰ Age., C.5-6., s. 429. Bk. Mecalis-i Seb'a (Tercüme, A. Gölpınarlı), s. 63.

lıdır.

“Onlara açık mucizeler, kitaplar indirdik; sana da Kur’an’ı indirdik ki insanlara indirilen emir ve nehyi beyan edesin, onlar da tefekkür etsinler. (38/29)”

“Yeri yapan, üzerinde sabit dağları, ırmakları var eden hep O’dur. O, her bir türden çift çift meyveler çıkarmıştır; gündüzü gece ile örter; bütün bunlarda düşünenler için ibretler vardır. (31/10)”

“Onlar ayakta iken, otururken, yatarken Allah’ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılmasını düşünürler de ‘Ey Rabb’imiz! Bunu boş yere yaratmadın. Sen tamamıyla münezzehsin. (3/191)” derler.

Ayetlerde de işaret edildiği üzere Mevlâna, her şeyin insanı düşünmeye iten bir ayet olduğu konusuna sık sık değinir ve bir şiirinde şöyle der:

*Delillerimizi göstereceğiz evrende, çevrende;
Beni sen oku, ayetlerinim ben hem sende²¹*

Mevlâna’nın, insanların bilmeleri ve anlamaları için pek çok konuyu yoğun bir benzetme ve somutlaştırma zinciri şeklinde bir anlatma çabası içinde olduğu açıktır. Hatta daha önce nakledilen hikâyeler ve varlıkların yaşantıları konularında da benzeterek anlatma, yani somutlaştırma çabası vardır.

Tanrı, peygamber, Kur’an, iman, küfür, ruh gibi temel manevî ögeler, onda benzetme ve somutlaştırma yoluyla gerçekleştirilen anlatma işinin parçalarından birkaçıdır.

Burada Mevlâna’nın, bütünüyle manevî ögeler üzerinde durduğu ve onları anlatma çabasıyla sınırlanmış olduğu gibi bir anlam çıkmaması için, maddî ögeleri anlatma çabası içinde bulunduğunu gösteren pek çok örneğin de var olduğu belirtilmelidir. Ancak bunlar da sonunda manevî ögelerle ilişkilendirilen maddî ögelerdir. Çünkü maddiyat, maneviyatın üzerindeki perdelerdir. Bu nedenle burada hikâye yoluyla anlatma ve yaşantıların aktarılması yoluyla anlatma konusu üzerinde durulduktan sonra, örnek olmak üzere önce, insan ve göğüs gibi iki maddî ögenin nasıl anlatıldığı konusu üzerinde, daha sonra da Tanrı, peygamber, Kur’an, iman, küfür, ruh gibi manevî ögelerin benzetme ve somutlaştırma yoluyla nasıl anlatıldığı konusu üzerinde durulacaktır.

Hikâye Yoluyla Anlatma

Kıssa, masal, menkıbe, fıkra ve yaşanmış olayların nakli gibi geniş bir anlamda ve alanda kullanılan hikâyenin Mevlâna’nın anlatımında hacimli bir yer tuttuğu görülür. Mesnevi, daha başta, insan yerine konan ney/nây’ın hikâye anlatmaya başlayacağını söylenmesiyle başlar. Buradan hareketle aslında Mesnevi’nin bütünüyle varoluşun, varlık ve yokluğun, çeşitli yaşantı ve durumlarının bir hikâyesi olduğu söylenebilir.

Mesnevi’de hikâyelerin, Mevlâna’ya mahsus bir ele alınış şekli olduğu ve bu şeklin üzerinde, özellikle yararlandığı kaynaklarla, yaşadığı çağdaki sözlü ve yazılı anlatım kaynaklarının etkili olduğu bilinmektedir. Mevlâna, önce bir hikâye anar ya da söyler; o tamam olmadan bir ikinciye, hatta bir üçüncüyü söyler. Ondan sonra ilk hikâyeye dönerek onu tamamlar. Bazen de bir ciltte tamamlanmayan hikâyenin öbür ciltte tamamlanacağını söyler. Örneğin; 3. cilt sonundaki şehzade hikâyesinin 4. ciltte tamamlanacağını, ‘Eğer sen bu kıssanın devamını öğ-

²¹ Divan-ı Kebîr, C.7., s. 471.

renmek istiyorsan 4. defterde ara' diyerek belirtir. Vaaz ve nasihat şeklinde yaptığı diğer anlatımlarında da böyle bir yol izlemiştir²².

Hikâyelerinin önemli bir özelliği de iletilmek istenen anlamların benzetme sanatı çerçevesinde ele alınmış olmasıdır. Mesnevî'nin ilk hikâyesi olan Sultan ile Cariye arasındaki aşk hikâyesinde olduğu gibi, anlattığı hikâyelerin hemen hepsi ruhsal, manevî bir durumu somutlaştırmak amacı taşır. Çünkü ruhsal durumların ve yaşanan birtakım manevî durumların açıkça anlatılması, tıpkı güneşe doğrudan bakmanın insana vereceği zarar gibi, dinleyen açısından pek çok olumsuzlukların algılanmasına, yaşanmasına sebep olabilecektir. Bu hikâyede, gerçek ve hayâlî anlatımlarla mecazların iç içe olduğu görülür. Anlatım ilerledikçe sultanın ilâhî aşkı, veya ulvî duyguları, cariyenin ise mecazî aşkı veya şeytanî duyguları sembolize ettiğini anlarız.

Mevlâna, aşağıdaki beyitte de ifade ettiği gibi sırları, anlattığı yüzlerce hikâyenin altında gizleyerek vermenin daha iyi olacağını düşündüğü için bu yola başvurmuştur. Bu konuyla ilgili olarak:

*“Goftemeş pûşîde hoşter sırr-ı yâr
Hod tu der-zımn-ı hikâyet gûş dâr
(Dostun sırrı örtülmüş olunca daha iyidir
Sen hikâyenin altındaki bu anlatılmak istenene kulak tut)”²³*

diyerek hikâyelerde gizlenmiş olan anlamlara dikkat çeker.

Yaşantıların Nakli Yoluyla Anlatma

Mevlâna'nın anlattığı hikâyelerin bir kısmı başta peygamberlerin ve velîlerin yaşantıları olmak üzere, kendi yaşantıları ve başka insanların yaşantılarıyla ilgilidir. Anlatılan hikâyeler ya yaşanmıştır ya da yaşanabilir özelliktedir. Ayrıca Şemseddin-i Tebrizî başta olmak üzere, babasının, hocalarının, halifelerinin ve devrindeki bazı kişilerin tecrübe ve görüşlerini de nakleder. Örneğin; sultan ile cariyeye hikâyesi anlatılırken, Çelebi Hüsameddin'in isteği üzerine Şems'in hâllerinden bahseder. Çünkü uluların hâllerinden bahsetmek, bir tür psikolojik güçlendirme anlamına gelecek; dinleyenlerin manevî dünyası, anlam dünyası yenileyecektir. Bu durumu Mevlâna şu beyitlerle dile getirir:

*K'ez berâ-yı hakk-ı sohbet sâlhâ
Bâz gû hâlî ez-ân hoş hâlhâ
Tâ zemîn u âsmân handân şoved
Akl u rûh u dîde sad çendân şoved*

(Bunca seneler sohbetin hakkı için bize Şemseddin'in güzel hâllerinden söz et ki

Yerler ve gökler şevkten gülsün, akıl, ruh ve göz de yüz o kadar daha şevkle dolsun²⁴)

Fihmafih'ten alınan aşağıdaki alıntı da Mevlâna'nın, yaşantılardan nasıl yararlandığını gösteren yüzlerce ilginç örnekten biridir:

“Buhâra'nın dokumacı şeyhi büyük bir erdi; gönül ehliydi. Bilginler, büyükler, onun katına gelirler, ziyaretine varırlar, tapısında diz çökerler, otururlardı.

²² Mevlâna'nın Yedi Öğüdü s. XV.

²³ Abidin Paşa, s. 106.

²⁴ Abidin Paşa, s. 102/b.127-128.

Şeyh, anadan doğduğu gibiydi, okuma yazma bilmezdi. Kur'an'ın tefsirini, hadisi onun dilinden duymak isterlerdi. Derdi ki, ben Arapça bilmem; ayeti, hadisi benim dilime çevirin de anlamını söyleyeyim. Ayeti diline çevirirlerdi. O tefsir etmeye, gerçek anlamlarını söylemeye koyulurdu. Tanrı rahmet etsin, esenlik versin derdi; Mustafâ, filan duraktayken bu ayeti söyledi. Sonra o durağın makamları böyledir der, o durakların, o yolların hâllerini, oraya ağmayı etraflica anlatırdı. Bir gün Muarrif Alevî, onun tapısında kadıyı övüyor, dünyada böyle bir kadı olmaz; rüşvet almıyor; eşi yok; pervasız; özü doğru; Tanrı için halka adaletle muamele etmede, diyordu. Şeyh dedi ki, Şimdicek rüşvet almıyor diyorsun; biyol yalan bu söz. Sen Alevîsin, Mustafâ soyundansın; sonra da tutuyor, onu övüyorsun; bu rüşvet değil mi? Onun karşısında onu övüyor, onu anlatıyorsun; bundan daha iyi rüşvet mi olur?²⁵

Böylece bizzat yaşanmış olayların anlatılması ve yaşantılardan çıkarılacak derslerle hem bireysel hayattaki bakış, davranış ve düşünüşün hem de sosyal hayattaki ilişkilerin saflaşmasına, inceleşmesine hizmet ediyordu.

Benzetme Yoluyla Anlatma

Bir benzetme sanatı olan mecaz, Mevlâna'nın eserlerinde çeşitli yönleriyle etkin bir şekilde kullanılır. Ney, ayna, yüzük, asâ, güneş, deniz ve başkaları, düşüncelerini anlatabilmek, anlatılmak isteneni anlaşılır kılmak için kullandığı mecazlardandır. Bu mecazlar üzerinde çok durulmuş ve pek çok bilimsel çalışmanın konusu olmuştur.

Mevlâna'nın anlatımında pek çok konuyu kullandığı, bu konuların din bilimden tabiat bilimine, sosyal bilimden ruh bilimine kadar çok geniş alanlarda olduğu söylenmişti. Din ve dinî konular da onun anlatımında tabiatıyla geniş bir yer tutar. Diğer önemli bir konu ise bütün mutasavvıflarda olduğu gibi insanın tanınması, kişinin nefsini bilmesi uğrunda girilen zihinsel çabalaradır.

Bu nedenle bundan sonraki başlıklar altında, benzetme sanatına başvurularak gerçekleştirilen iki maddî öge ile diğer manevî konuların anlatımı konusu üzerinde durulacaktır.

Maddî Ögelerin Benzetme Yoluyla Anlatılması

Mevlâna, özellikle tasavvufta evren-insan karşılaştırmalarında çok kullanılan, insana ait birtakım özellikleri anlatırken benzetmelerden yararlanır. Toprak, su, ateş ve havanın özelliklerini taşıyan "ney" ile, aynı özellikleri taşıyan insan arasında nasıl bir benzetme ilişkisi kurulduğuna tasavvufî yorumlarda sık sık değinilir. Manevî anlamların insanın göğsünden doğmasıyla ney sesi arasında da bir ilişki vardır. Ancak burada ney benzetileni üzerinde değil, göğüs ve gönülün diğer benzetilenleri üzerinde durulacaktır.

Benzeyen: Göğüs ve Gönül

"Göğüs, gönül Kâbe'sidir; Kâbe yeryüzünün ortasında olduğu gibi, kinden arı olan bu gönül de bedeninin ortasındadır. 'İşlerin hayırlıları ortalama olanlardır.' En iyi mücevher gerdanlığın ortasında bulunur... Gönül de ortada bir hazine gibidir."²⁶

"Gönül göğşe benzer, dilse yeryüzüne; yeryüzünden göğşe pek zorlu, pek uzak

²⁵ Fihimafih, s. 94.

²⁶ Mecalis-i Seb'a, s. 19.

konaklar var. Gönül bulut gibidir, göğüslerse damlar gibi. Şu dil de tıpkı oluktur; yağmurlar ondan akar. Su, gönülden göğüslere kadar temiz gelir; fakat göğüs bulaşksa, pisse, sözlerin hepsi boştur, kötüdür.²⁷

“Evet dil gerçekten bir oluk gibidir, fakat deniz, oluğa nasıl sığsın? Can dünyasının her parçası öyle bir dünyadır ki, bu dünyaları ağza sığdırmanın imkânı yok.²⁸”

Bu benzetmelerden her biri, kalbin ya da gönülün aynaya benzetilmesi gibi, birer mecazdır. Allah'ın mümin kulun kalbine sığması sözünde de bu benzetme mantığı vardır. Aynada mesafe ya da hacim gibi ölçüler yoktur; karşısına ne korsa onu gösterir. Gönül, mekan ve boyutlarla izah edilemeyen bir âlemdir; onun sınırlarını insan kendi görüşüne, niyetinin iyi ya da kötü olmasına göre kendisi belirlemektedir.

“Gördüğün, bildiğin pisseye bil ki sen onun; sonunu toprak biliyorsan toprak-sın; temiz biliyorsan temizsin.²⁹” Bu görüş ve bakışla mümin, varlık mertebelerini aşıkça ilahî varlığı gösteren bir ayna gibi olur. Şayet gönülünü güzellik yerine kötülükler ve günahlarla kapatırsa onda herhangi bir şeyin görünmesi mümkün değildir. Aynanın kalbe benzetilen şeffaf tarafı da ziftle kaplanırsa hiçbir şeyi göstermez.

“Gönül buğdaya benziyor, bizse değirmeniz sanki, değirmen nereden bilecek bu dönüş niçin? Beden sanki taş, suyu da düşünceler. Taş der ki: Olayı su bilir. Su da değirmenciye sor der; şu suyu aşağıya akıtan o. Değirmenci der ki: A ekmek yiyen, şu değirmen dönmeseydi kim ekmekçi olurdu. Olay uzar gider. Sus, Tanrı'ya sor da o söylesin sana.³⁰”

Bütün bu örneklendirmelerde, daha önce de değinildiği gibi, düşündürme, zihni etkin tutma, anlamlandırma, anlama ve bilgilendirme çabası sergilenmektedir; dolayısıyla bu uğurda, varlıkla ilgili her türlü unsur, karşılaştırılarak ve örneklendirilerek kullanılmıştır. Tabii olarak pek çok mutasavvıf gibi Mevlâna da, düşünme işlevinin nasıl gerçekleştiğinin anlatıldığı değirmen örneğindeki mantıkta olduğu üzere, yaratılışın temel öğelerinden, işlevi biçiminden ve bunların aldıkları şekillerden, özelliklerinden, benzerliklerinden hareketle düşünce faaliyetlerini sürdürmüştür.

Canlılar içerisinde düşünce işlevini sadece en etkin, zengin ve çok boyutlu gerçekleştirerek üretimde kullanan tek varlığın insan olması nedeniyle değil, varoluşun merkezinde yer alan ve düşünmesi emredilen varlığın da insan olması dolayısıyla Mevlâna'nın bütün anlatımları insan merkezlidir. Bu nedenle Mevlâna'nın eserlerinde insanın, kendisini tanıma çabası içinde olması konusu son derece önemlidir.

Benzeyen: İnsan

Tekamül konusu, Mevlâna'nın eserlerinde çok önemli bir yer tutar. Varlıklar yaratılışlarında olan özellikleri dolayısıyla iyi ve kötü olarak adlandırılmakla birlikte, kendi çabalarıyla iyi ve kötü olma yolunda bir gelişme de gösterebilmektedir.

²⁷ Divan-ı Kebîr., C.4., s.134.

²⁸ Divan-ı Kebîr, C. 6., s. 354.

²⁹ Mecalis-i Seb'a, s. 25.

³⁰ Divan-ı Kebîr, C.4., s.142.

Nitekim onda en önemli konu olan Allah aşkına da belli bir gelişmeden sonra ulaşılabilmektedir.

Mevlâna; peygamber, veli gibi kimselere itirazı olan, velâyet gibi bir tekâmüle inancı olmayan, kendilerinin de onlardan farksız olduklarını, onların da kendileri gibi yiyip içtiklerini, şekil ve surette aynı olduklarını, onların yaptıklarını kendilerinin de yapabileceklerini, dolayısıyla bir üstünlük görmediklerini iddia eden insanların, bu iddialarında haklı olmadıklarını göstermek amacıyla arı, ceylan, kamış; verimli toprak-verimsiz toprak, tatlı su-tuzlu su benzetilenlerini kullanır.

Aslan ve süt anlamına gelen “şîr” sözünün de yazılıştaki aynı olduklarını söyleyerek, herkesin bildiği bu örnekle, benziyor gibi görülen öğelerin aslında hiç de birbirlerine benzemediklerini belirtip bu konuya zihni hazırlar ve anlamları fark edemeyen pek çok insanın zan ve kıyasla hareket etmiş olmalarından dolayı kaybettiklerini belirtir. Daha sonra, şekil benzerliğinin yeterli olmadığını, önemli olanın sonuç olduğunu göstermek için söz konusu örneklerini nakleder:

“İki tür arı aynı yerden gıdalandıkları hâlde birinden bal, birinden zehir meydana gelmektedir.

İki tür ceylan da ot yiyip su içtikleri hâlde birinden misk birinden gübre meydana gelmektedir.

İki tür kamış da aynı kamışlıkta sulandıkları hâlde birinin içi boş olurken diğeri şekerle dolmaktadır.³¹”

Acı ve tatlı su ile verimli toprak ve verimsiz toprağı, bilgi ve tecrübe sahibi insanlar birbirinden ayırabildikleri gibi diğer farklılıkları da ancak bilgi ve tecrübe sahibi insanlar birbirinden ayırabilmektedirler. Dolayısıyla şekil benzerliğinden hareketle bir karşılaştırma yaparak, aynı özelliklere sahip olunması iddiası, boş bir iddiadır.

İnsan, ancak şeklin altındaki anlamı, kendisine verilen değeri bildiği zaman yüce ve en üstün konumdadır. Aksi hâlde özün, çok ince bir ayarla fıski ya da süt olması gibi, insanın ya şeytanı sevindirecek ya da melekleri imrendirecek bir konuma yükselmesi mümkün olmaktadır.

Mevlâna, Hz. Peygamber kast edilerek söylenmiş olan “Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.” şeklindeki sözün, bir başka lisanla “Ben Tanrım; gökleri kendim için yarattım.” anlamına geldiğini söyler ve kudsî hadis olarak anılan sözün açıklanması çerçevesinde “Can ilinde cihan göklerine iş buyuran gökler var. Can yolunda nice inişler, nice yokuşlar, nice yüksek dağlar ve denizler var.³²” gibi sözlerle insanın, melekleri imrendirecek bu üstün konumuna işaret edildiğine dikkat çeker. A güzelim yoldaşım, sen alelâde tek bir adam değilsin ki.

³¹ Abidin Paşa, s. 164-171.

³² Mesnevi, C.1. s.163. (Sultan Veled, bu beytin açıklamasını *Maarif*’ te şöyle yapar: “Bu suret âleminde görünen her şey, mana âleminde bir örnektir. Bunun için Tanrı : “Bu dünyanın metâi azdır (Sure 4 ayet 79) buyuruyor. Yani o cihan bâkî ve sonsuzdur, ben o sonsuz ve bâkî olan âlemden az bir şey buraya gönderdim. Bununla o âlemin ne olduğunu anlamamızı istedim. Mesela bir bağ ve gülistandan bir ağaç dalı veya bir demet çiçek getirirler ve bununla halk, o büyük bağ hakkında bir fikir edinir. İşte bu âlemde bulunan her suret, o âlemden bir hikâyedir. O âlemden haber verir. Bu suret âleminin göklerinin güneşi, ayı olur da bu âlemin aslı ve ruhu olan o mana âleminin güneşi ve ayı olmaz mı? Fakat halk, o âlemi göremediğinden ona, bunlardan nasıl bahsedilir. Bahsedilse de anlayamazlar, onları da bu âleme kıyas ederler. (Sultan Veled, *Maarif*, (Çeviren: Meliha Tankahya), İstanbul 1985, s.270.

Sen bir âlemsin, sen bir derin denizsin³³. “Sen bir damla suda gizlenmiş bir ilim denizisin; üç arşınlık bedeninde bir âlem gizlenmiştir.”³⁴ “Ey görünüşte zerre olan varlık... Sen şu görünen bedenden ibaret değilsin. Sen manevî, ruhanî bir gözsün; bir görüşsün. Eğer sende bulunanı, sende bulunan canı görebilirsene, bedenden de cisimden de kurtulursun. Aslında insan gözden görüşten ibarettir. Geriye kalan kısmı ettir, deridir. İnsanın gözü neyi görürse değeri o kadardır.”³⁵

Mevlâna; insanı, büyük âlem, küçük âlem karşılaştırmaları çerçevesinde de ele alır. Ona göre, beden ve dünya bir âlem olduğu gibi kuşlar ve ağaçlar da birer âlemdir. Bütün bunları ve gökleri kuşatan bir de büyük bir âlem vardır. Yine Mevlâna'ya göre bütün bu âlemlere değer katan ise candır ve can bütün âlemleri kuşatan daha büyük bir âlemdir. Şu sözde bunu ifade eder:

“Yersiz göksüz ne biçim şaşılacak bir âlem yaratmıştır ki orada ne gündüz vardır ne gece. Şu dünya gibi ondan da geniş, akla hayale sığmaz yüz binlerce âlem yaratmıştır. Bu dünya bedene benzer, o âlemse cana; bu dünya sanki o ummanın bir köpüğüdür.”³⁶

Bir başka yerde de canı ev sahibine, topraktan yapılmış bedeni de eve benzetir; ve ev sahibi, evi çok sevmiştir, çünkü tam onun duracağı bir mekândır³⁷. Başka yerlerde de: “Can Yusuf'tur bedense kuyu; Allah bu kuyuda hapsedmiştir onu.”³⁸ ve “Nefis yerdir, yeraltına girer; akılsa arştır; arşın da yücesine açar. Beden canın elinde bir araçtır.”³⁹ der.

Nihayet en yüce varlık olan insanı anlatmakta acze düştüğünü belirterek konuya şu sözlerle nokta koyar; bu, aynı zamanda onun insana duyduğu derin saygının bir ifadesidir:

“Ey gönül sahibi, seni anlatmaya dilim dönmüyor benim, o harfler yetmiyor anlatışıma benim.”⁴⁰

Manevî Öğelerin BenzetmeYoluyla Anlatılması

Dinî, manevî öğelerin başında Tanrı gelir. Müslüman olmanın ilk şartı Tanrı'ya inanmaktır. Tanrı'ya inanma, bilgiyle olursa bu daha makbul bir imandır. Bu nedenle Tanrı'nın, yaratılanlardan hareketle ve benzetme yoluyla anlatılmasına özel bir çaba gösterildiği görülür.

Burada verilecek olan örnekler “benzetilen” başlığı altında yer alacaktır. Çünkü benzetme sanatında temel ilke: Benzetilenin birincil öge, benzeyenin ikinci öge olması ve benzetilenin tartışılmaz üstünlüğü; zayıf olanın her zaman üstün olana benzetilmesi ile söz konusu sanatın yerinde ve uygun olacağıdır.

Benzetilen: Tanrı

İnsan aklının anlamakta zorlandığı birinci ve en önemli konudur. Çünkü Tanrı hiçbir şeye benzetilemediği gibi, O'na benzeyen bir varlık da bulunmamak-

³³ Mesnevi, C.3., s. 105.

³⁴ Şefik Can, C.5-6., s. 282.

³⁵ Mesnevi, Ş.Can, C.5-6., s. 397.

³⁶ İbtidaname, s. 127.

³⁷ Divan-ı Kebîr, C.2., s. 318.

³⁸ İbtidaname, s. 156.

³⁹ İbtidaname, s. 192.

⁴⁰ Divan-ı Kebîr, C.2., s.135.

tadır. Zaten benzeyenin bulunması ya da benzeyen bulma çabası Tevhit mantığına aykırıdır.

Mevlâna'nın, Tanrı'nın tezahüründen söz ederken asıl anlatmak istediği şey, bu yüce insan varlığının, O'nun mahlûkatı üzerinde düşünerek Allah'a kadar nasıl yükseldiği ve yükselebileceğidir. Çünkü evrende başka bir amaç yoktur. Çünkü bütün varlıklar aşkla onun çevresinde dönüp durmaktadırlar. Söz konusu yükselmenin gerçekleşebilmesi için de özlü yakarılarla, "Ey cana canlar katan Allah'ım! Bana da bu lâzım, ben de ebedî olarak böyle olmasını istiyorum."⁴¹ diye haykırır.

Mevlâna; mutasavvıfların, "Nefsini bilen Rabb'ini bilir" sözü çerçevesinde, Tanrı bilgisinin de tam anlamıyla yüce insan varlığından hareketle gerçekleşebileceğini belirtir ve "bilgi ile", bilgiyi faydalı şekilde kullanmayı sağlayacak olan "doğru düşünme yetisi"ne dikkat çeker:

"İnsan Tanrı usturlabıdır; fakat usturlabı bilmek için müneccim gerek. Tere satanda, yahut bakkalda da usturlap bulunabilir, fakat ondan ne fayda görür? Usturlapla göklerin hâllerini, dönüşlerini, burçları, tesirlerini, inkılâpları, bunlardan başka daha birçok şeyleri ne bilir ki? Şu hâlde usturlap müneccime fayda verir. 'Kendini bilen Rabb'ini bilir'. Usturlap, nasıl göklerin hâllerini gösteren bir aynaysa 'And olsun ki Âdemoğullarını ululadık' diye anılan insanın varlığı da Tanrı usturlabıdır. Ulu Tanrı, onu, kendisini bilen, duyan, anlayan bir yaratık olarak yarattığından insan, kendi varlığının usturlabından Tanrı tecellisini, neliksiz-niteliksiz güzelliği, soluktan soluğa, bakıştan bakışa görür, seyreder; o güzellik bu aynadan hiç mi hiç ayrılmaz."⁴²

Yukarıda belirtildiği ve tasavvufi pek çok metinde işlendiği gibi, Tanrı'yı her yönüyle en güzel biçimde anlatacak olan varlık, Tanrısal niteliklerle en fazla donatılı olarak yaratılmış olan insandır. Bu nedenle insan önce kendisini tanımayı, anlamayı başarmalıdır.

Benzetilen: Kur'an

Kur'an, iman esaslarındandır ve Peygamber'in en büyük mucizesidir. Mevlâna, Peygamber'e olan aşk ve imanında olduğu gibi Kur'an'a olan aşk ve imanını da, inanmayanların, "masal!" isnatlarına karşı, "Kur'an'a masal dediniz, oysa masal sizsiniz, ben onunla kaimim."⁴³ gibi sözlerle her fırsatta dile getirir.

Kur'an'ın küfür karşısındaki konumunu da bir yerde, Musa'nın asâsına benzeterek şöyle anlatır. "Kur'an, Musa'nın asâsına benzer, küfürleri ejderha gibi sömürüp yutar. Sen toprak altında uyursun, ama o tertemiz söz, asâ gibi her şeye ağâhtır. Kast edenlerin elleri o asâyâ ulaşamaz."⁴⁴ Bir başka yerde ise insan bedeni Musa'nın asâsına benzetilir. İnsan, ancak bu bedeni terk ederse ejderha olabilir, aksi hâlde sopa olarak kalmaya devam edecektir.⁴⁵

Asâ mucizesiyle insanlara nasıl doğru yol gösterilmişse ya da bizzat insan, nasıl en doğru şahitse Kur'an da öyledir.

⁴¹ Şefik Can., s. 415.

⁴² Fihimafih, s. 7.

⁴³ Mesnevi, C.3. s.351

⁴⁴ Mesnevi, C.3, s.97.

⁴⁵ Mesnevi, C.4., s. 286.

Benzetilen: Velînin ruh dünyası

Varlıktaki gelişmenin en son safhalarından biri olarak gördüğü olgun insan ve velînin ruh dünyasını da su benzetmesiyle anlatır: “Su, gökyüzünden yeryüzüne gelir ve kirlenince tekrar gökyüzüne döner; temizlendikten sonra bir temizleyici olarak yine yeryüzüne iner. Suyun pislikleri temizlemesi, bitkilere can vermesi, onun gönlünün Hak lütfuyla dopdolu olduğuna bir delildir. Verdiğim bu örnekler konuyu anlatmak için bir vasıta ve halkın anlaması için vasıta şarttır.⁴⁶”

İnsan, Kur'an nasıl Tanrı'ya giden yolda bir vasıta ise rehber insanlar da bir vasıta. Yol gösterici insanın bu durumu pisliklerden arındıran ve hayat sahibi varlıklara can veren su benzetmesiyle anlatılmaktadır.

Benzetilen: Ruh

Mevlâna'nın anlatımını nasıl şekillendirdiği konusu üzerinde durulurken değinildiği gibi ruh, ne kadar örneklendirilirse örneklendirilsin, yeterince anlatılamayacak konulardandır. Çünkü ruh, sadece insandaki manevî hisler, düşünceler ve hayallere benzer bir biçimde hissedilir, o kadar. Mevlâna bu konuda da insan zihninin daha etkin bir duruma gelmesi için yine somut benzetmelere başvurur.

“Gayb âleminde, görünmeyen gökte bir kuş kanat çırpır; gölgesi yere düşer. Bu gölge yeryüzüne düşen bedendir. Beden, ruhun gölgesinin gölgesinin gölgesidir. Ruh, aralanmış perde gibi boşluklarda gizlidir. Beden ise yorgan altında dönüp durur. Ruh bir emirdir, bu yüzden de gizlidir. Dolayısıyla ne kadar örnek verilirse verilsin anlatılamaz.⁴⁷”

Bütün eserlerinde genelde babasının düşüncelerini yorumlayan Sultan Veled de *Maarif*'te getirdiği pek çok örneklendirmelerden birinde, “İnsanlar altın ve gümüş madenleri gibi madenlerdir.” hadisini naklederek, Tanrı'nın da ruhların mertebelerini böyle somut bir benzetmeyle anlattığını söyler ve ardından, “Bu sadece bir farkın anlaşılabilmesi için yapılmış bir örneklendirme; yoksa maddî olan ile manevî olan arasındaki fark tasavvur edilemez⁴⁸.” diyerek, Tanrı'nın bir emri olan ruhun da Tanrı gibi anlatılamayacak konulardan olduğuna dikkat çeker.

SONUÇ

Mevlâna hemen her konuda, herkesin anlayabileceği sözler söylemiştir. Pek çoğu, bilinenlerin tekrarı olmakla birlikte o, bunları yeni bir şekle sokarak ve yeni anlamlar çıkabilecek bir yapıya dönüştürerek söylemiştir. Bir başka deyişle yeni, özgün bir sıralama yapmıştır.

Mevlâna'ya göre elbette ibret alabilen insan, söylenen her şeyden, var olan her şeyden anlamlar çıkarabilir, çıkarmalıdır; ahlâkî söylemle ifade edilecek olursa, ders çıkarması ideal manada insan olabilmesi için bir zorunluluktur. Anlatımlarında da açıkça gördüğü gibi, onun çıkarılmasını istediği asıl ders varlığın yaratıcısıyla ve O'na dönüşle ilgili derslerdir. Ona göre sadece insanın değil, bütün varlıkların yaratılışında, yaratıcısına yönelme ve O'na yükselme eğilimi vardır. Canlı varlıkların gıda olarak kendilerini diğer canlı varlıklara feda etmeleri, yani

⁴⁶ Şefik Can, c.5-6., s. 34-35.

⁴⁷ Age., s. 577.

⁴⁸ Sultan Veled, *Maarif*, (Çeviren: Meliha Tankahya), MEB Yay., İstanbul 1985, s. 126.

beslenme zinciri olarak ifade edilen dönüşüm de bu temayülü gösterir. Bu temayülün ve yükselmenin bir nedeni ve adı da Mevlâna'ya göre aşktır. Zerreler bile kemâle olan aşklarından dolayı koşup yükselmektedirler.

Mevlâna'nın anlatım çabası, varoluştaki bu hikmeti insanın görebilmesini sağlamaktır. Bu nedenle anlama işini gerçekleştirmek, kişinin doğru düşünmesini başarabilmesi adına, anlatımın her şeklini kullanmıştır. Burada onun bu anlatma çabası bazı yönleriyle anlatılmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- » Abidin Paşa, Terceme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif, Kütüphanesi İrfan, İstanbul 1324.
- » Âlî, Kınalızade Ahlâk-ı Alâî (Hazırlayan: H. Algül), Tercüman 1001 Temel Eser, (tarihsiz).
- » Atalay, Besim; Bektaşilik ve Edebiyat, Ant Yay., İstanbul 1991.
- » Aydın, Mehmet; "Mevlâna ve Dinler", I. Mevlana Kongresi, 1986 Konya, S.Ü.Bsm.Konya 1987.
- » Carrel, Alexis; Yarınlara Doğru, Yağmur Yay., İstanbul 1981, s.369.
- » Carrel, Alexis; Başarının Sırları (Çeviren: Refik Özdek), Yağmur Yay., İstanbul 1981.
- » Fiğlalı, Ethem Ruhi; Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yay., İstanbul 1996.
- » Gölpinarlı, Abdülhakî; Mesnevi Şerhi, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür yay., İstanbul 1973
- » Gölpinarlı, Abdülhakî; 100 Soruda Tasavvuf, Gerçek Yay., İstanbul 1985.
- » Gülşehrî, Felekname (Hazırlayan: Saadetin Kocatürk), Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ank. 1982.
- » Günay, Umay; Risaletü'n-Nuhiyye, TDV. Yay., Ankara 1994.
- » Güzel, Abdurrahman; Kaygusuz Abdal, Kültür Bak. Yay., Ankara 1981.
- » Güzel, Abdurrahman; Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri, (Vücutname) Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1983.
- » Hacı Bektaş-ı Velî, Makalât (Hazırlayan: Esat Coşan), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.
- » Hamidullah, Muhammed; İslâm Peygamberi, Çeviren: Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 2001.
- » İzbudak, Veled Çelebi; Mevlâna'nın Yedi Öğüdü (Düzelten: Ahmet Remzi Akyürek), Yay. Bozkurt Basımevi, İstanbul 1937.
- » Kabaklı, Ahmet; "Mevlâna'nın Sanatı ve Şiir Anlayışı", Selçuk Ü., 1. Millî Mevlâna Kongresi, 3-5 Mayıs 1985 Konya
- » Kam, Ferit; Vahdet-i Vücut (Sadeleştiren: Ethem Cebecioğlu), Diyanet Yay., Ankara 1994.
- » Keklik, Nihat; "Mevlâna'da Metafor Yoluyla Felsefe", Selçuk Ü., 1. Millî Mevlana Kongresi, 3-5 Mayıs 1985 Konya.
- » Kutay, M. Cemal; Türkler ve Araplar, Arkin Dağıtım, İstanbul 1970.
- » Levend, Ağah Sırrı; *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1980.
- » Mengi, Mine; Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- » Mevlâna, Mesnevi, (Çeviren: Veled Çelebi), Devlet Kitapları Müdürlüğü, İstanbul, 1966.
- » Mevlâna, Mesnevi (Çeviren: Şefik Can), Ötüken Yay., İstanbul 1997.
- » Mevlâna, Divan-ı Kebîr (Tercüme: A. Gölpinarlı), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.
- » Mevlâna, *Fi-Hi-Ma-Fih*, (Çeviren: Abdülhakî Gölpinarlı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1959.
- » Mevlâna, Mecalis-i Seb'a, (Tercüme: A. Gölpinarlı), Konya Turizm Derneği Yay., Konya 1965.
- » Noyan, Bedri; Her yönüyle Bektaşilik ve Alevilik, Ardıç Yay., Ankara 1999.
- » Nurbaki, Haluk; *Sonsuz Nur*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1960.
- » Okuyucu, Cihan; *Aşık Paşa'nın Tasavvuf Risalesi*, Erciyes Ü., Sosyal Bilimler Enst., Dergisi.
- » Sultan Veled, Maarif (Çeviren: Meliha Tarıkahya), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1985.
- » Sultan Veled, İbtidaname, (Çeviren: A. Gölpinarlı), Güven Matbaası, Ankara 1976.
- » Savran, Ahmet; "Mesnevi'de Kur'an tesiri", Selçuk Ü., 1. Millî Mevlâna Kongresi, 3-5 Mayıs 1985 Konya
- » Şardağ, Rüştü; "Mevlâna ve Mesnevi'deki Üslup", Mevlâna, (Hazırlayan: Fevzi Halıcı), Konya 1983.
- » Ürün, Ahmet Kâzım; "Mevlâna'nın Edebî Kişiliğini Etkileyen Şahsiyetler ve Eserleri", III. Uluslar Arası Mevlâna Kongresi, 5-6 Mayıs 2003, Konya 2004
- » Yıldırım, Ahmet; *İlk Yaratılan Varlık Bağlamında Hadislerde Yaratılış Problemi*, Tabula Rasa, 2003, sayı 8.
- » Yûsuf-ı Hakîkî, Metaliul-İmân, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Bölümü, Nr. 2974.
- » Yusuf Has Nacib, Kutadgu Bilig (Hazırlayan: Reşid Rahmeti Arat), Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.335, beyit:4632-34, Ankara 1994.
- » Zimmer, Heinrich; *Hind Felsefes*, (Çeviren: Sedat Umran), Ruh ve Madde Yay., İst. 1992.